

mektedir. Begteginiler döneminde Musul'da bir kale nakibinden bahsedilmektedir. Memlûkler'de nakibü'l-ceyş unvanını taşıyan görevli sultanı korumak, geçit törenlerinde ve yoklamalarda askerin tertibi ve kıyafetiyle meşgul olmak, mevkib (alay) ve seferlerde muhafızlık yapmak, bir emri veya askere yazılacak fermanı kaleme almak, sultanın görüşmek istediği emirleri ve askerleri huzura çıkarmak gibi vazifeleri yürütüyordu. Celâyirli Sultanı Ahmed, Memlûk Sultanı Berkuk'a iltica ettiğinde maiyeti arasında nakibü'l-ceyşlerin bulunması aynı uygulamanın Celâyirli'lerde de olduğunu göstermektedir. Hindistan'da Delhi Türk Sultanlığı'nın merkez teşkilâtında askerî işlerin idaresine bakan Dîvân-ı Arz'daki görevliler arasında nakibler de vardı. Nakibler saray teşkilâtında teşrifatçılık görevini ifa eder, bayram merasimlerinde resmî alayda hâcibe birlikte sultanın önünde yürürlerdi. XVII. yüzyılda Özbek sarayında hanın sol tarafında seyyid olan nakibler yer almaktaydı. Bunların emîrin bulunmadığı durumlarda kazaskerin yetkisi dışında kalan sivil ve askerî işlere baktıkları zikredilmektedir.

XII. yüzyılın başlarında resmî hale gelen fütüvvet teşkilâtında nakib adlı makam sahibinin özel bir yeri vardı. Teşkilât hiyerarşisinde şeyhü's-şüyüh en üst makamda bulunur, onu şeyh, halife ve üç nakib takip ederdi. Nakiblerden biri reis olup diğerleri ona tâbi idi. Fütüvvetnâmelerde nakibin vazifeleri ayrıntılı şekilde sayılmaktadır. Nakiblerin pîrinin Hz. Ali'nin şed kuşattığı Câbir-i Ensârî (Câbir b. Abdullah) olduğuna inanılır. Nakib ve nakibü'n-nükabâ zümrelerinin Bektaşılık, Rifâiyye, Sa'diyye ve Kâdiriyye başta olmak üzere bütün tarikatları etkilediği kabul edilir.

Fütüvvet teşkilâtının XIII. yüzyılda Anadolu'daki yansması olduğu kabul edilen Ahilik'te de nakibin mertebesi ve hizmet şekli fütüvvet müessesesindeki nakible büyük ölçüde benzerlik gösterir. Ahilik'te nakib esnafın seçimiyle göreve gelir. Esnaf, sanatkar ve tüccarlar arasında şeyhin temsilcisi durumunda olan nakibin görevi üyeleri denetlemek, törenlerde şeyhi temsil etmek, ustalık merasimlerinde dua etmek, ustalığa terfi eden üyelere peştamal kuşatmak, şeyhin istediği üyeyi zâviyeye davet etmek, üyelerin isteklerini şeyhe bildirmek ve zâviyenin hizmetlerini yürütmektir. Gerektiğinde esnafa kefil olan nakib onlar üzerinde daha çok dinî bir otorite konumundadır.

Osmanlı Devleti'nde esnaf teşkilâtının icra organının başı olan kethüdânın yar-

dımcıları arasında nakib de bulunmaktadır. Esnaf arasından doğruluğu ve dindarlığı ile meşhur kişilerden seçilen nakibin bir meslek sahibi olması şarttır. Evliya Çelebi esnaf alaylarının geçit törenini anlatırken şeyhten sonra nakibi de zikretmektedir.

Osmanlı döneminde Ahilik'teki ritüellerin ve hiyerarşinin benzeri güreş ve okçuluk sporunda da uygulanmıştır. Ok meydanında meydan şeyhinin yardımcısı olarak meydan nakibi (vekilharç) bulunurdu ve Okçular Tekkesi'ndeki törenleri yönetirdi. Klasik dönem Osmanlı külliyelerinin hastahane, tekke, zâviye, imaret gibi birimlerinde mütevelliyeye bağlı olarak çalışan ve görev yaptıkları kuruluşlardan sorumlu olan yöneticilere şeyh, yardımcılara da nakib adı verilmiştir.

Tekke hizmetlileri arasında farklı görevler ifa eden nakibler mevcut olup bunlara konum ve görevlerine göre sernakib, meydan nakibi, kahve nakibi, paşmak nakibi gibi adlar verilmiş, bu arada hâdimlere de nakib denilmiştir. Bektaşılık ve Alevilik'te on iki posttan biri olan nakib postu Kaygusuz Abdal makamı olarak kabul edilir. Nusayrîlik'te şeyhten sonra gelen, tören ve ibadetlerde görev alan kişiye de nakib ismi verilir. Cumhuriyet'in ilânından sonra 30 Kasım 1925 tarihli kanunla nakib unvanının kullanılması yasaklanmıştır (*Düstur*, Üçüncü tertip, VII, 113).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "nkb" md.; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2004, s. 559; Wensinck, *el-Mu'cem*, "nkb" md.; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 221-223, III, 602, 611; Belâzürî, *Fütüh* (Fayda), s. 6; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 364; VII, 491; IX, 135; X, 24; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 91, 99; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh* (nşr. Halil Me'mûn Şihâ), Beyrut 1422/2002, VI, 129, 558; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, IV, 357-358, 361-363, 365; İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Abdülhâdi et-Tâzi), Rabat 1417/1997, III, 150, 152, 159; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IV, 21, 186, 237; V, 139, 146, 334, 456; XII, 453; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), I, 213, 218, 226, 231, 234, 245, 249, 268-269, 272, 276, 282, 285, 291, 293, 295, 317; *Mecelle-i Umûr-i Belediyye*, s. 503-512, 516, 537-538, 540, 551; *Düstur*, Üçüncü tertip, Ankara 1926, VII, 113; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 78, 129, 137, 139, 154-155; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 294; Uzunçarşılı, *Medhal*, Ankara 1970, s. 45, 55, 330, 349, 359, 396, 399, 426-427, 429, 432; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (trc. Ali Yardım), İstanbul 1983, s. 283-286; Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul 1986, s. 116-117; Bedri Noyan, *Bektaşılık Alevilik Nedir?*, Ankara 1987, s. 296; Hamîdullah, *İslâm Peygambiri* (Tuğ), I, 158-159; II, 824, 912; Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türk-*

çe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme, Ankara 1998, s. 72, 79-80, 91, 100-101, 110, 172-177, 181-183, 185-186, 189, 191, 193-195, 197-200; Özbay Güven, "Geleneksel Okçuluk ve Güreş Sporunda Ahiliğin Etkileri", *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri (13-15 Ekim 1999 Kırşehir)*, Ankara 1999, s. 157-188; Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*, İstanbul 2000, s. 137, 138, 145-146, 148, 245, 281; Mehmet Alparğu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VIII, 579; S. Halûk Kortel, "Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât", *a.e.*, VIII, 731, 735; Cemaleddin Server Revnakoğlu, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü* (haz. M. Doğan Bayın – İsmail Dervişoğlu), İstanbul 2003, s. 42, 50, 90, 240, 331-336; G. Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı* (trc. Ali Hakan Çavuşoğlu – Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul 2004, s. 53-56; Abdülbaki Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İFM*, XI/1-4 (1949-50), s. 36-37, 47-53, 90, 98, 220-225, 232-234, 304; M. Yûsuf el-Fârûkî, el-'Arâfe ve'n-nekâbe müessesetan itimâ'iyetân mühimmetân fil-'ahdi'n-nebevî", *Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XVII/2, İslâmâbâd 1982, s. 83-87; D. de Weese, "The Descendants of Sayyid Ata and the Rank of Naqib in Central Asia", *JAOS*, CXV/4 (1995), s. 615, 616; Pakalın, II, 647-648; C. E. Bosworth – J. Burton-Page, "Naqib", *EP* (İng.), VII, 926; Mustafa Fayda, "Atâ", *DİA*, IV, 33; M. Hüseyin el-A'lamî el-Hâirî, *Dâ'iretü'l-ma'arifü's-Şer'iyeti'l-'amme*, Beyrut 1413/1993, XVIII, 190.

GÜLGÜN UYAR

NAKİBÜLEŞRAF

(نقيب الأشراف)

Seyyid ve şeriflerle ilgili işlere bakan yetkili.

Sözlükte "vekil, bir topluluğun başkanı" anlamındaki **nakib** kelimesiyle Hz. Muhammed'in, kızı Fâtıma'nın iki oğlundan Hâsan'ın soyunu ifade eden **eşraftan** (tekili şerîf) oluşan terkip, peygamber soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere kurulan teşkilâtın sorumlusu için kullanılmıştır. Resûl-i Ekrem'in ailesi, yakın akrabası ve soyundan gelenler müslümanlar nazarında müstesna bir mevkiye sahip olmuş, bunları sayıp sevmenin dinî bir vecibe olduğu kabul edilmiş (bk. **ÂL**; **EHL-i BEYT**) ve onlarla ilgili bazı hizmetleri ifa etmek üzere görevliler tayin edilmiştir. Böylece zamanla **nikâbet** müessesesi ortaya çıkmış, bununla ilgili görevlilere de **nakib**, **nakibü'l-eşraf** ve **nakibü'n-nükabâ** gibi isimler verilmiştir.

Resûlullah gibi ailesi ve akrabaları da zekât ve sadaka alamadıkları için kendilerine ganimetten pay ayrılmış, Resûl-i Ekrem bu payı dağıtmak üzere Hz. Ali'yi görevlendirmiş, Hz. Ali bu görevini Hz. Ebû Bekir ve Ömer devrinde de sürdürmüştür. Halife

Ömer tarafından kurulan divan teşkilâtında hisselerin tesbitinde Hz. Peygamber'e yakınlığın önemli bir unsur olarak dikkate alınması ve feyden pay alacakların isimlerinin tescil edilmesi, Resûl-i Ekrem'in soyu ve akrabasının tesbitine imkân sağladığı gibi böyle bir akrabalık iddiasında bulunana da (müteseyyid) engel teşkil etmiştir. Ehl-i beyt'e karşı genellikle olumsuz bir tavır içinde olan Emevîler'den sonra Abbâsîler'in iktidara gelmesi nikâbet müessesesinin oluşumuna zemin hazırladı. Âl-i Abbas soyundan gelenlerle (Abbâsîler) Âl-i Ebû Tâlib (Hz. Ali ile Fâtıma) soyundan gelenlerin (Tâlibîler) kayıtlarını tutmak için merkezde "nakibü'l-ensâb" adı verilen bir görevli belirlendi. Her iki aile mensuplarının kayıtları ayrı tutulmakla birlikte Abbâsî ve Tâlibî nikâbeti bazan birleştirilmiştir. Uygulama yayılınca her bölgede bu görevi yerine getirecek bir kişi belirlendi ve buna "nakib", nakiblerin bağlı bulunduğu kişiye de "nakibü'n-nükabâ" unvanı verildi. Halife Mutevekkil-Alellah devrinde (847-861) Ömer b. Ferec er-Ruhacî'nin Tâlibîler'in işlerini üstlendiği (Taberî, IX, 266), halifeler nezdinde itibar sahibi olan ve İbn Tûmâr diye bilinen Ahmed b. Abdüssamed b. Sâlih'in (ö. 302/914-15) hem Abbâsî hem Tâlibîler'in nakibliğini şahsında birleştirdiği, vefatından sonra da bu görevin oğlu Muhammed'e geçtiği (Safedî, VII, 65-66) nakledilmektedir. Genellikle Tâlibîler ve Abbâsîler için kendi soylarından nakib görevlendirilir, bu vazifenin hac emirliği, kadılık, hatiplik ve vezirlikle birleştirildiği de olurdu. Nakibü'n-nükabâlar halife menşuruyla tayin edilir ve kendilerine "el-Murtazâ zül-mecdeyn, er-Rızâ zül-fahreyn, Nürü'l-hüdâ, et-Tâhir" gibi unvanlar verilir. Bunlar bazan elçilik için tercih edilir, ayrıca resmî karşılama törenlerinde protokolde yer alırlardı. Bu dönemde nakiblerin görevleri Hz. Peygamber'in soyuna mensup kişilerin kayıtlarını tutmak, evliliklerinde denklik kuralına uymalarını sağlamak, haklarını korumak ve onların başkalarının haklarına riayet etmesini sağlamak, fey ve ganimetlerden kendilerine düşen payları dağıtmak ve suç işleyenlerin cezalarını belirlemektir.

Diğer İslâm ülkelerinde de görülen nakibüleşraflik müessesesinin ilgi alanında zamanla bir daralma oldu. Fâtımî, Eyyübî, İlhanlı ve Memlûkler'de teşkilât sadece Hasan ve Hüseyin soyundan gelenlerle ilgilenmeye başladı. Anadolu Selçuklularında da seyid ve şeriflerin kayıtlarının tutularak nesp kargaşasının önlenmesi, gelirlerinin temini ve ticarî faaliyette bulunanlara vergi muafiyeti sağlanması gibi

Nakibüleşrafi tören elbiseleriyle tasvir eden bir çizim (Ignatius Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman*, Paris 1790, II, lv. 95)

işleri yürüten görevlilerin varlığı bilinmektedir.

Osmanlılar'da benzeri bir müessesenin ihdasıyla ilgili ilk bilgiler Yıldırım Bayezid dönemine kadar iner. Seyyid ve şeriflerle ilgilenmek üzere Yıldırım Bayezid zamanında 802 Ramazanında (Mayıs 1400) bir makam ihdas edildiği ve bu makama ilk olarak Bağdat eşrafından, Bursa'da İshâkiyye (Kâzerûniyye) zâviyesi postnişini Seyyid Muhammed Nattâ' Hüseyinî'nin getirildiği bilinmektedir. Ankara Savaşından sonra Timur ordularına esir düşen ve serbest bırakılmasının ardından Hicaz'a giden Seyyid Muhammed Nattâ', II. Murad zamanında (1421-1444) Bursa'ya dönerek tekrar eski görevine başladı. Vefatı üzerine yerine büyük oğlu Zeynelâbidin geçti.

Bu makamın Osmanlı Devleti'nde kurumlaşma süreci açısından önemli dönüm noktası, II. Bayezid'in 900'de (1494) bu göreve hocası Seyyid Abdullah'ın oğlu Seyyid Mahmud'u maaşlı olarak tayin etmesiyle gerçekleşti. Bu tarihe kadar görevliler devletten düzenli bir ücret almaz ve "nâzır" unvanıyla anılırlardı. Yeni tayinle birlikte, Memlûk yönetimindeki Mısır ve Suriye gibi merkezlerde aynı görevde bulunan kişinin nakibüleşraf unvanını kullanmasından hareketle Osmanlı Devleti'nde de bu unvan benimsendi. Nakibüleşraf unvanını kullanan ilk kişi olan Seyyid Mahmud vefatına (ö. 944/1537 [?]) kadar bu görevde kaldı.

Zamanla Osmanlı hiyerarşisinde önemli bir yer edinen nakibüleşraf genellikle sâdât arasında ve ilmiye mensuplarından seçilirdi. Bunlar XVII. yüzyılın ortalarına kadar ömür boyu vazifede kalmışlar, daha sonra ise çeşitli sebeplerle azedilmiş veya görevden feragat etmişlerdir. Daha önce kadı, kazasker veya şeyhülislâm olanlar bulunduğu gibi iki görevi aynı anda yürüten-

ler de vardı (Ahmed Rifat, s. 28-33; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 167). Osmanlı nakibüleşrafları İstanbul'da ikamet ederdi; diğer şehirlerde sâdât arasından belli bir süreye için seçilen nakibüleşraf kaymakamları bulunurdu. Bunlarda bir derecelendirme yapılmıştı. Meselâ İstanbul'da bulunan nakibüleşraf Kudüs nakibüleşraf kaymakamını, o da Filistin bölgesindeki kaza ve mutasarrıflıkların nakibüleşraf kaymakamlarını tayin ederdi. Kaymakamların görev alanının bir kaza veya sancak sınırlarını aştığı da olurdu (Walid al-Arid, s. 47). Nakibüleşraf kaymakamlığı önemli bir nüfuz ve maddî gelir kaynağıydı. Dolayısıyla bunlar genellikle nüfuzlu ailelerden seçilirdi. Bazen da Şam örneğinde olduğu gibi şeyhülmeşâyih ve nakibüleşraflik görevlerinin bir kişiye verildiği olurdu (Schilcher, s. 109).

Nakibüleşraflar görevlerini genellikle kendi ikametgâhlarında yerine getirirlerdi, ancak II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) Yıldız Sarayı semtinde ayrı bir mekân tahsis edilmişti. Nakibüleşraftan sonraki en yetkili kişiye "alemдар", diğer memurlara da "çavuş" denirdi. Alemdarın en önemli görevi sancak-ı şerifi taşımak olduğu için bu unvanı almıştı. Konaklarında, suç işleyen sâdâtı hapsedecekleri özel yerleri bulunurdu. Hükümetle yazışmalarını doğrudan sadrazamla yaparlardı.

Bu makamın önemli görevlerinden biri de seyid ve şeriflerin şecerelerini kaydederek müteseyyidlerin seyidlerine sağlanan imtiyaz ve imkânlardan istifadesini engellemektir. Lutfi Paşa'ya göre XVI. yüzyılda birçok müteseyyid ortaya çıkmış ve bu durum kayıt defterlerinin önemini arttırmıştı (Kütükoğlu, s. 98). Merkezde ve taşrada seyid ve şeriflerin kayıtlı olduğu nakibüleşraf defterleri bulunurdu. Nakibüleşraflar seyidlik beratının verilmesi, sâdâta sağlanan askerlik ve örfî vergi muafiyetlerinin uygulanması, lehte ve aleyhte vuku bulan davalara müdahil olunması, suçluların cezalandırılması ve evlilik işlemlerinde bu defterlere başvurulardı.

Merasimlerde nakibüleşrafların önemli bir yeri vardı. Biat, muayede, kılıç kuşanma ve mevlid gibi törenlerinin yanı sıra XIX. yüzyılda uygulanmaya başlanan cülûs ve velâdet günlerinde nakibüleşraflar şeyhülislâmlarla birlikte ön sıralarda yer alırdı. III. Selim'in cülûsu esnasında ilk biat dualarla Nakibüleşraf Derviş Efendi yapmıştı. III. Ahmed, I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid'e şeyhülislâm ve nakibüleşraf beraberce, IV. Mustafa, II. Mah-

NAKİBÜLEŞRAF

mud ve Abdülmecid'e sadece nakibüleşraf kılıç kuşandırmıştır. Padişahın bizzat sefere katıldığı zamanlarda nakibüleşraf da bir kısım sâdât ile iştirak eder ve sancak-ı şerifin yanından ayrılmazdı. Diğer seferlerde ise nakibüleşrafı temsilen alemdar katılır ve sancağı taşırdı. Bu durumda nakibüleşraf ordunun uğurlanması ve karşılanması törenlerine iştirak ederdi.

Seyyid ve şerifler özel kıyafet giyerlerdi. Bunun için Osmanlı öncesi dönemde yeşil, siyah ve kırmızı gibi farklı renklerin seçildiği görülür. Osmanlı döneminde ise Abbâsiler'de başlayan ve daha sonra sıkça kullanılan yeşil sarık giyme âdeti düzenli biçimde uygulandı. Hatta Osmanlılar, yeşil rengi şeriflerin alâmeti saydıklarından Mekke emiri olan şerife gönderilen nâmelerin keselerinin, hil'atlerin ve harvanilerin yeşil renkte olmasına özen gösterirlerdi. Nakibüleşrafın resmî elbisesi XVIII. yüzyıldan itibaren kazasker elbisesiyle aynı olup en belirgin farkı kavuğu üzerine yeşil sarmasıydı. Nakibüleşraflık hilâfetin ilgisiyle birlikte kaldırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IX, 266; Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultânîyye: İslâm'da Hilâfet ve Devlet Hukuku* (trc. Ali Şafak), İstanbul 1976, s. 104-107; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 65-66; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, II-V, bk. İndeks; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, bk. İndeks; Ahmed Rifat, *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kırâm ve Nakibüleşraf: Devhatü'n-nukabâ* (haz. Hasan Yüksel – M. Fatih Köksal), Sivas 1998; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 161-172; a.m.f., *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 1972, s. 4-12; L. S. Schlicher, *Families in Politics: Damascene Factions and Estates of the 18th and 19th Centuries*, Stuttgart 1985, s. 109, 124-131, 194-211; Mübahat S. Küçüköğlü, "Lütfî Paşa Âsâfnâmesi", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 98; M. Winter, *Egyptian Society under Ottoman Rule: 1517-1798*, London 1992, s. 185-195; a.m.f., "The Ashraf and Niqabat al-Ashraf in Egypt in Ottoman and Modern Times", *AAS*, XIX (1985), s. 17-41; Walid al-Arid, *XIX. Yüzyılda Cebel-i Nablus* (doktora tezi, 1992), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 46-59; Abdeljelil Temimi, *Etudes sur les relations arabo-ottomanes et turques*, Zaghouan 2000, s. 17-24; Murat Sarıçık, "Osmanlı Devleti'nde Nakibül-Eşrafılık Kurumu", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, X, 385-393; a.m.f., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibül-Eşrafılık Müessesesi*, Ankara 2003; Zafer Erginli, "Osmanlı Devleti'nin İlk Resmî Nakibül-Eşrafı Olan Bir Derviş: Seyyid Natta", *Gümüşlü'den Günümüze Osmanlı Kültüründe Bursa* (haz. Hasan Basri Öcalan), İstanbul 2003, s. 138-148; Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşar: Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler*, İstanbul 2004, s. 33-34, 58-60, 79, 96, 224; Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul 2005, tür.yer.; Ali Emîrî, "Hâdim ve Hâfiz-ı Emânât-ı Mübâreke ...", *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, sy. 19, İstanbul 1335, s. 420

vd.; M. Rosen, "The Naqib al-Ashraf Rebellion in Jerusalem and its Repercussions on the City's Dhimmis", *AAS*, XVIII/3 (1985), s. 249-270; A. R. Alâmarvedaştî, "L'origine della Niqabat al-Ashraf nella storia dell'Islam", *OM*, XVIII (1999), s. 297-322; Bilgin Aydın, "Meşihat Arşivi'nde Muhafaza Edilen Nakibül-Eşraf Defterleri", *MÜTAD*, sy. 10 (2001), s. 21-26; Pakalın, II, 647-648; A. Havemann, "Nakib al-Ashraf", *EI²* (İng), VII, 926-927; C. van Arendonk – [W. A. Graham], "Sharif", a.e., IX, 333-334.

ŞİT TUFAN BUZPINAR

NAKİT
(النقد)

Nakd kelimesi fıkhta "para, iki tarafa borç yükleyen akidlerde bedelin peşin olması ve para borçlarında ödeme" anlamlarına gelir. **1. Para Anlamında.** Nakit kelimesi (çoğulu nuküd) iktisadî kıymetlerin ölçülmesi ve mübadelesine yarayan ve ödeme vasıtası işlevini gören parayı belirtmek için kullanılır. Dar anlamda para bir ülkede tedavülde bulunan millî parayı, geniş anlamda hem bunu hem yabancı ülke paralarını ifade eder. Hz. Peygamber ve Hulefâ-yı Râşidîn döneminde tedavülde bulunan para genellikle Bizans'ın altın dinarı ile Sâsânîler'in gümüş dirhemi idi; "nakdân" denildiğinde bu iki para kastediliyordu. Hatta Abdülmelik b. Mervân zamanına kadar (685-705) yerli para darbedilmediğinden dinar tedavülünün hâkim olduğu Şam ve Mısır yöresi halkı "ehlü'z-zehab", dirhem tedavülünün hâkim olduğu Irak yöresi halkı "ehlü'l-verik" diye anılıyordu. İki para arasında değer yönünden 1/10'lük bir oran bulunduğuna için Hz. Ömer, Resûl-i Ekrem'in deve üzerinden belirlediği diyetin karşılığını 1000 dinar ve 10.000 dirhem şeklinde tesbit etmiştir (*el-Muvaţta'*, "Ukûl", 2; ayrıca bk. **DİNAR; DİRHEM**).

Tedavüldeki paralar sikke halinde de olsa farklı ağırlıklarda buldukları, zamanla aşındıkları veya kırıldıkları için sayı ile değil tartıyla işlem görmekteydi (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, V, 17). Ödemelere esas teşkil eden bu paraların yanı sıra ufaklık para olarak çeşitli madenlerden, özellikle bakırdan değişik ağırlıklarda kesilmiş felsler de zaman içinde tedavüle çıkmıştır. Genişleyen İslâm coğrafyasında başta altın ve gümüş olmak üzere çeşitli metallerden kesilmiş farklı ağırlık ve şekillerde madenî paralar (akçe, mangır) tedavül imkânı bulmuştur. Klasik fıkıh eserlerinde nakitle ilgili dinî hükümler işlenirken bu madenî paralar esas alınmıştır. 1929 dünya ekonomik buhranından sonra metal sis-

teminden kâğıt para sistemine geçilmiş ve artık para denilince kâğıt para ve ufaklık metal para anlaşılır olmuştur. Kâğıt paranın değerinin itibarı, yani gerçek kıymetinin temsil ettiği değerle mukayese edilemeyecek kadar düşük olması pek çok iktisadî ve hukukî problemi de beraberinde getirmiştir (bk. **PARA**).

Tedavülden kalkma ve değer dalgalanmaları gibi parasal olayların borç ilişkilerine etkisi fakihleri meşgul eden bir mesele olmuştur. Metal para tedavülünün câri olduğu dönemlere ait eserlerde tedavülden kalkma olayının borç ilişkilerine etkisi kabul edilmiş ve çeşitli çözümler geliştirilmiştir. Fakat değer dalgalanmalarının borç ilişkilerini etkilemesine pek sıcak bakılmamıştır. Metal para dönemine ait yaklaşımlar kâğıt para dönemi problemleri için tatminkâr bulunmamış ve yeni çözüm arayışları başlamıştır. Bu bağlamda para değerindeki dalgalanmalara karşı döviz değeri, altın değeri veya eşya değeri kaydı gibi alacaklıyı koruyan birtakım tedbirler geliştirilmiştir. Bu kayıtlar ödememin memleket parası üzerinden yapılması, fakat ödenecek miktarın belli bir miktardaki dövizin, altının yahut belirli mal veya malların ödeme veya vade tarihindeki değerine göre belirlenmesi üzerinde anlaşmayı ifade eder. Altınla ifa kaydı ise altın değeri kaydından farklı olup iki şekilde gerçekleştirilir. Birinci şekilde asıl borç altın dışındaki bir şey, daha çok bir para borcu olarak doğmakta, ancak taraflar bu para borcunun doğumu sırasında ne kadar altına tekevil ediyorsa o miktarda altının ifa edileceği hususunda anlaşmaktadır. Özellikle karz işleminde bu yola, ödünç verenin ödünç verdiği paranın o günkü alım gücünü muhafaza etmesi amacıyla başvurulur. Vadeli sarf işlemi mahiyetinde olduğundan fıkhta bu tür anlaşmalar tecviz edilmemiştir. Altınla ifa kaydının ikinci şeklinde ise borcun konusu borç ilişkisi kurulurken altından ibarettir; bir başka şeyin altına çevrilmesi söz konusu değildir. Bey' akdinde semen, kira akdinde kira bedeli altın olarak kararlaştırılabileceği gibi karz akdinde mukriz belli miktarda altını ödünç verebilir. Bu durumlarda borçlunun ifa edeceği edim altından ibaret olur. Miktar ve nitelik yönünden yeterince belirlenmiş olan altının bu şekilde akiddeki edimlerden birine doğrudan konu yapılmasında fıkıhî açıdan sakınca yoktur. Dövizle ifa kaydı hakkında da kıyasen aynı sonuca varılabilmektedir.

Nakit, mal varlığının aktif kısmını oluşturan kalemlerden biri olup iktisadî anlam-